

Bojan Zoričić

ŽITAK MESOPUSTA

(Mesopusni običaji u Novom Vinodolskom)

Žitak Mesopusta dio je mesopusnih događanja u Novom Vinodolskom – to je pokladno suđenje Mesopustu – lutki od slame, koje se na dan Mesopusnog utorka izvodi na Placi, gradskom trgu pred frankopanskim kaštelom. Žitak označava tradicionalnu formu u stihovima pisane parnice i osude Mesopusta, ali i sam događaj suđenja – izvođenja pokladne pučke drame po izvođačima: Auditoru – sucu koji tuži Mesopusta i Odvjetniku – branitelju koji ga pred sudom zastupa i brani. Odvjetnik će izgubiti parnicu, Auditor će nato osuditi Mesopusta i izvršiti osudu: sabljom mu “odsjeći” glavu.

Žitak, što znači život, označava da se radi o ljetopisu, životopisu Mesopusta, tj. o kronici protekle godine u kojoj će se za sve zlo i sve nevolje optužiti Mesopusta, a pritom će biti opisani mjesni događaji, nepodopštine i negativnosti koje će se izvrgnuti poruzi i osudi. To je satirični ljetopis, šaljiva mjesna kronika, kritika i moralka događaja i karaktera, grada i okruženja. Juraj Kargačin Brunko, autor više žitaka, u uvodu žitka iz 1901. g. ironizirajući sastav prisutne publike na Placi, piše rugalicu već od prvog stiha:

«O gospodo niskog reda
Da nebude Vam uvreda
Što u javnost iznet hoću
Buntovničku odkrit zloću
Na put stati svoj nesreći
I pravedan sud izreći...»

Poladno suđenje poznato je u mjestima Vinodola, na Grobinštini, na Krku i drugdje u različitim inačicama. U Novom se mesopusni običaji odvijaju u strogo ustaljenom – tradicionalnom obliku u rasponu od tri tjedna, dvadeset i jednog dana. Sva se mesopusna događanja imenuju: na “Prvi četrtak” – “Tusti” mesopustari u noćnim satima izvode podrugljiva “napovidanja” (najavu ženidbe) udovaca i udovica na gradskim raskrižjima, sljedeće se nedjelje događa “Ženidba Mlade Mesopustove” – šaljiva maškarana ženidba koju će uprizoriti mesopustari obučeni u muške i ženske narodne nošnje, na “Drugi četrtak” – “Kusi” obavlja se “Drugo napovidanje”..., na “Treti četrtak” – “Poberuhi” u popodnevnim se satima odvija “Zeča” – maškare pozivaju udovice i udovce na bračno putovanje barkom na Zeču (pusti otok Zec u Velebitskom kanalu), a uvečer će mesopustari obaviti “Treto napovidanje”. Na “Mesopusnu sobotu” u večernjim se satima “misi” Mesopusta, po ponoći se odvija “Kršćenje”

– Mesopust dobije ime, mesopustari ga iznose na Placu i “višaju” na tzv. Travicu.¹ U “Nedilju Mesopusnu” mesopustarska glazba izlazi u svečanim odorama, pozdravljaju gradom, popodne se na Placi “igra” kolo, u “Mesopusni pondiljak” popodne “igra” se kolo, Mesopusta nema na Travici – “va reštu” je i čeka sutrašnje suđenje, na “Mesopusni utorak” na Placi se igra kolo, čita se žitak. Na “Mesopusnu sredu” (“čistu sredu” – Pepelnicu) odvija se “Mesopustov sprogod.” Mesopusta se u pratnji mesopustarske glazbe i maskara nosi oko grada, do luke i preko mosta, gdje ga se na Artu spaljuje.

Koliko Novljani vole, cijene i čuvaju svoje mesopusne običaje posvjedočit će i danas aktualni stihovi žitka iz 1862. godine iz predgovora:

«Čast Ja dajem svoj Gospodi
Ka su danas došli ovdi
.....
Ov običaj kod nas traje
Od kad žarko sunce sjaje
I to cjeli znade Novi
Da su naši pramdjedovi
Stari ljudi razboriti
Spomen ovaj vjekoviti
Ostavili na nas mladje
Da za uvijek ovdje traje.»

1997. g. nastojanjem nekolicine entuzijasta izdana je zbirka žitaka “Novljanski žitak 1862 – 1996.” koja obuhvaća 96 sačuvanih žitaka, što znači da sa žitkom iz 2001. g. poznajemo 101 sačuvani tekst žitka.² Ova je zbirka materijalni dokaz koliko je u slijedu godina i stoljeća u tom dijelu novljanske tradicije došlo do neznatnih pomaka i prilagodbi. Zbirka je omogućila širokoj publici uvid u fond sačuvanih rukopisa i starih žitaka, u kulturološki i etnografski interesantnu baštinu. Iz tih će se svojevrstnih dokumenata vremena i političkih uvjetovanosti plastično očitati mjesne kulturne, socijalne i političke prilike. Žitak je pisan u osmercu, sa rimama a-a, u novljanskoj čakavštini, ali će često uvodni dijelovi žitka, nastupni tekst Odvjetnika i pokoji pasus biti pisani u štokavštini: tako je naglašavana “težina i ozbiljnost” teksta, “važnost i učenost” aktera pučke drame. Žitak se tradicionalno sastoji od četiri cjeline: uvoda – predgovora, optužnice, rasprave – dijaloga između Auditora i Odvjetnika i oporuke poslije koje slijedi egzekucija osuđenog Mesopusta.³

¹ Kuke na pročelju (bočnom) novljanskog kaštela, mjesto na kojemu na stolici sjedi Mesopust

² Žitak je tradicionalno množen. Do 1924. g. poznajemo rukopise i strojopisne prijepise, poslije šapirografirane i tiskane izvode. U žitku iz 1904. g. autor se žali na prepisivače koji mu umanjuju zaradu.

³ U žitku iz 1869. i 1870. nalazimo egzekuciju mesopusta vješanjem, a u žitku iz 1871. i 1872. strijeljanjem; u žitku iz 1877. g. u tekstu Auditora, uz tekst koji predviđa strijeljanje (“da smrt njemu bude puška”) imamo dopisanu varijantu (“u slučaju višala – danas oće bit obišen”). Svaki dalji žitak poznaje glavosjek sabljom- Auditor mesopusta udari sabljom preko vrata, mesopustari ili picimortari mu nato nakrive glavu, picimortari ga sa stolicom dignu i ponesu uz pratnju mesopustarske glazbe. Suđenje je završeno.

Autori žitka su Novljani vješti vertifikaciji, nekada su mesopustari nalazili žitkopisca (“mandatora” – pisca mandata) koji će im napisati žitak. To su bili nadareni radnici i zanatlije – u današnjem Novom imamo osam autora najrazličitijih zanimanja, od zanatlije do doktora nauka. Šest se od njih u pisanju tog spisa izmjenjuju u međusobno dogovorenom redosljedu, tako će – znajući preuzetu obvezu, tijekom godine zabilježiti događaje koje će obraditi u žitku. No, zlatno doba novljanskog žitka nepovratno je prošlo: današnje življenje u globalnom selu reduciralo je poslanje žitka – mjesne kronike i iscrpnog ljetopisa.

Današnji je žitak bitno reduciran, teško je moguće danas očekivati i održati interes i pažnju publike na nivou doživljaja žitka iz pedesetih godina prošlog stoljeća!

U odvijanje će mesopusnih običaja množina Novljana uložiti mnogo ljubavi i truda, svatko će nastojati doprinijeti i učestvovati u općem veselju i svečanom raspoloženju, šali i nepodopštini. Tih se dana događa značajna, ponekad i samim Novljanima začuđujuća promjena u novljanskim karakteristikama: u tim raspojasanim danima nestaju staleške i hijerarhijske razlike, obnavlja se demokratski duh Novoga – grada u kojem je 1288. g. po predstavnicima devet gradova Vinodola i knezu Bernardinu, predstavniku knezova krčkih, donesen Vinodolski zakon. Uz mesopusna se događanja pruža višekratna prilika da se osobe, događaji ili politika izvrgnu osudi ili poruzi. To je moguće kroz različite tradicionalne forme. “Stari svati” (dvoje muškaraca u zimskoj svakidanoj narodnoj nošnji, navlačeći u govoru “na vlašku”) na “Mladu mesopustovu” će od jutra obilaziti grad, animirati građane na popodnevnu “ženidbu”, ogovarati mladence i prepričavati “kadi se j’ Mlada okurbala”, i druge stvarne pikantne i skrivene događaje...

Na “kršćenju Mesopusta” često će doći do žestokog sukoba, svađe i natezanja između grupa koje licitiraju za istaknuta imena koja predlažu za ime Mesopusta. Imena simboliziraju negativnosti, pojave i postupke, često su politički konotirana, a bit će prihvaćena aklamacijom – općim prihvaćanjem ili će biti prihvaćeno ime koje prihvaća prisutna većina publike.

Maškare (nekada poznate i u kolu, danas samo na plesnim zabavama) često će izrugivati koji mjesni događaj. Žitak je najizravnija prilika za javnu kritiku koju će izreći šalom, rugalicom ili svima jasnom metaforom. Za neke će nepodopštine i činjenja biti dostatno javno imenovati (do čitanja žitka nepoznatog) počinioca.

Vlast (politika) je uvijek bila nakostriježena i u sukobu s Mesopustom i mesopusnim događanjima (koja ne može kontrolirati, kanalizirati), naročito kršćenjem Mesopusta (isticanjem imena – parole koja će u narodu dobiti najširi odjek) i žitkom mesopusta koji je od 1913. i 1914. g. vrlo otvoren i eksplicitan – imenuje negativnosti i aktere pa je u stanju napraviti nepopravljivu političku štetu.

«*Kršćenje*» *Mesopusta* odvija se od polovice sedamdesetih godina u Domu kulture uz maskirani ples. Tradicionalno se je cijeli događaj “kršćenja” odvijao pred mesopustarijom – prostorom u kojem mesopustari drže instrumente i vježbaju sviranje. Pred ponoć se “omišeno” mesopusta (lutku izrađenu nabijanjem slame u kombinezon – tutu), obuvenog u čizme, obučenog u bijele hlače i košulju, u crnom sakou i pokrivenog polucilindrom posjedne u stolicu a istu se digne na veliki stol, da ga svi mogu dobro vidjeti! Mesopustu je na formiranu glavu prišivena maska i uši te crna perika od janječeg runa, zavezana mu je leptir mašna, nosi bijeli cvijet u zapučku, lijeva mu ruka visi niz tijelo, u desnu, koja mu je na prsima, dobit će cigaru.

Pred ponoć će par sopilaša u pratnji “popova i kardinala” obići gostionice i sakupiti publiku – grupe s istaknutim imenima. Imena su ispisana na tvrdom papiru ili kartonu...

U predaji su zabilježena imena Mesopusta “Jači od vraga” i “Dimonja”. 1897. g. proglašena je u vrijeme Mesopusta korota za umrlim članom carske kuće, Mesopust je na Mesopustni utorak otet po žandarima pa je napravljen drugi s imenom “Jači od vraga” koji je nato od žandara izboden bajonetama (N.ž., žitak iz 1898., str. 52, I, 36 – 48).

1909. godine Mesopust nosi ime “Dimonja” koje imenom cilja na bana Raucha (der Rauch = dim) na kojeg je 1908. godine u Novom izveden (neuspjeli) atentat – na proputovanju kroz Novi napadnut je na tri lokacije. Mesopustova imena 1913. i 1914. godine: “Deputat” i “Marko Oroz” odražavaju politički trenutak. Za ova dva žitka zapisao sam (N.ž., str. 106, u fusnoti žitka iz 1913. g.) da je vidljiv mentorski doprinos i koautorstvo dr. Bogoslava Mažuranića, liječnika i političara iz Novoga. Žitak iz 1913. g. odskače kvalitetom: superiornim pregledom i komentarom političkog trenutka, ekonomičnim stihom – to je prvi žitak načićkan lokalnim anegdotama, spominje brojne osobe i događaje, napada općinsku vlast. Žitak iz 1913. g. u velikoj je mjeri cenzuriran, o sukobu s vlasti svjedoče stihovi dopisani na kraju žitka:

Maškare u Novom

«Čaj unutra svi su znali
 Svima su ga čitat dali
 Baš i ta se moda pita
 Da se žitak gradom čita
 Ka gaj korist čitat sada
 Kad ga znade već pol grada

 Al me stare riči tješe
 Koga svrbi taj se češe.»

Poznata je zgoda uz ovaj žitak vezan napad na Auditora: neka Marija Šišinka je u trenutku kad je Auditor spominje počela na ovog bacati jaja s prozora. Auditor joj ne ostaje dužan i odgovara joj stihovima (N.ž., str. 102.):

Hvala lipa na tih jajih
 to su nove običaji
 Ali neće bit Marija
 u napridak pametnija.
 Odvjetniče moj umilni
 posudi mi rubac svilni
 Da otarem ove jaja
 od Šišinog napadaja.

Žitak iz 1914. g. opisao je pritiske i postupak vlasti s tekstem žitka iz 1913. g. Ovo su dva prelomna žitka, raspadom Austro – Ugarske popustio je ovaliki pritisak, ova su dva žitka značila standard daljem pisanju žitka.

Mesopust iz 1920. g. zove se “Nesloga”, 1921. “D’Annunzio” (talijansko posizanje za Rijekom), 1922. “Tihotepac” (= krijumčar – zgoda sa švercom zlata opisana u žitku), 1931. g. “Bankir pronevjeritelj”, 1939. g. “Ubojica”, 1948. g. “Autor pilane” (osuđuje odluku vlasti o gradnji pilane u Brezama, umjesto u Novom). Imena Mesopusta u pravilu su negativno konotirana, Mesopust predstavlja negativnost – zlo kome se uutorak, po suđenju siječe glava. Sukob vlasti s mesopusnim običajima od 1948. g. dalje rezultira otporom, Mesopust dobiva afirmativna imena – parole, zove se: “Trn u oku” (1953. g.), “Neumrli” (1954. g.) i “Gospodar svojih kuka” (1956. g.: kako Mesopust visi na kukama uzidanim u zid kaštela, u kojem je sjedište vlasti – Općina, izražena je nakana jednog predsjednika Općine da se te kuke otpile. Nedugo potom kuke su jednog jutra osvanule pozlaćene!!). Dalje u nizu godina nalazimo imena: “Samo ja” (1964. g.), “Original” (1965. g.), “Jedini” (1966. g.), “Prvi u komuni” (1967. g.) – sve kao reakciju na obnovu i komercijalizaciju Mesopusta u Crikvenici, “Vodoskok” (1968. g.: napada poskupljenje cijene vode). Mesopust iz 1971. g. nosi ime “Vatrogasac” (“od prije aktivnog vatrogasnog društva sad nima ki vozit vatrogasni auto, ča j društvo dobilo, a nima već ni ki oganj gasit!”), zabilježeno je da su na «kršćenju» istaknuta imena “Devalvirani” (“zač da j on kriv da dinar ima manju vridnost”) i “Elektrifikacija” (“zač da j kriv...ča ni nikoga da promini stare, gnjile letrične stupi i klade na nove stupi moderne lampe”). 1972. g. Mesopust se zove “Alergični”, reakcija je to na slom Hrvatskog proljeća – na članak iz Novog lista od

10.2.1972.: “Novljani su alergični na nacionalizam”. 1973. g. zove se “Nelikvidni” (istaknuta imena na «kršćenju» bila su “Stabilizator” i “Obećalo” – što cilja na tadašnjeg predsjednika Općine Crikvenica). Dalje bilježimo imena: “Sivonja” (1974. g.), “Nepromišljeni” (1975. g.), “Postotak” (1976. g.), “Kažotić” (1977. g.), “Razlaz” (1991. g.), “Ne zna se” (1993. g.), “Oplindrani” (= opljačkani, 1996. g.), “Samo za se” (1998. g.), “Sjebani” (2000. g.), “I neka nan je” (2001. g.).

Pobrojana imena svjedoče o atmosferi, raspoloženju i duhu koji se stvara uz mesopusne dane kad i na prelazu u treći milenij iz Novljana progovaraju svi atavizmi i svi relikti agrarnog kulta.⁴

U danima kad izdiše zima, cvjetaju mendule i tek što nisu zasuzili prvi pupovi na lozi i voćkama, mesopustarska će “zoga” (koračnica) na gradskim ulicama, «pisma» i kolo na Placi potjerati adrenalin krvotokom i probuditi opće veselje.

Žitak, pokladno suđenje Mesopustu odvija se na “Mesopusni utorak” na Placi, u popodnevним satima. Tu se igra kolo, na Travici visi Mesopust s velikim kolačem (pogačom) na prsima. U sredini kola, pod Travicu postavljen je stol – pozornica na kojoj će se odvijati suđenje. Mesopustari će doći preko Place u kolo svirajući usporeno i svečano svoju koračnicu. Prati ih kočija u kojoj sjede Auditor, Odvjetnik i Mandator – autor žitka. Kolo se razvrgne, kočija dolazi neposredno uz stol, publika se zbija oko stola. Mesopustari ubrzano sviraju, sve brže, na zid kaštela picimorti naslanjaju ljestve, dva se penju, skidaju Mesopusta. Kolač s Mesopusta trgau u komade i razbacuju u publiku. Mesopusta na stolici postavljaju na stol, iza Mesopusta smješta se Mesopustova mater. Mesopustari će obaviti još pokoje pozdravljanje i silaze sa stola. Na stol se penje Auditor, pod dvorogim šešišom i bijelom lentom preko prsa, pozdravlja sabljom publiku na četiri strane, počinje suđenje – čita se žitak.

Dionica Auditora, žitak iz 1886.g., N.ž. str. 39:

«Sedamnajstij dan febrara
i navada ona stara
Kase tvori već odavni
za zavičaj ovaj slavni
Krasno kolo nam se vije
u narodu štoga nije
bujna mladež unjem cvita
divojakah lipa kita
.....
nek tišina svud zavlada
dok izjavim ovdje sada
Mesopusta grda dila
koja su se šnjim činila...»

⁴ Uz običaje idu vjerovanja i gatanja; za Mesopustov kolač kojeg picimorti lome i bacaju u publiku vjeruje se da nosi sreću, uz lomaču kod paljenja Mesopusta se kaže: ako dim s lomače ide k moru – bit će ribe, ide li k polju – bit će rodna godina, pođe li nebu – “mladost će imit uspjeha va ljubavi!”

Auditor je u fraku (regendotu), s epoletama na ramenima i pod dvorogim šeširom, obučen po prilici kao vojni suci – auditori za austrijske vladavine. Odvjetnik je u fraku, pod mašnom i s cilindrom na glavi. Kod nastupa pozdraviti će publiku skidanjem cilindra na četiri strane.

Dionica Odvjetnika, žitak iz 1955.g., N.ž. str. 361:

«Zdravo braćo, zdravo znanci
Na širokoj ovoj placi
Na mene je kocka pala
Da mu budem za fiškala...»

Uz ove aktere pokladne pučke drame uz stol nalazimo i Mater i Oca Mesopusta, često će se naći na stolu iza Mesopusta. Obično nude Auditoru novac ili druga mita da im pusti Mesopusta, a svojim će upadicama i dodacima na tekst žitka dopunjavati šaljivi i satirični tekst.

Izvođači će u daljem dijalogu “oprati vas omazani periš”,⁵ Odvjetnik će izgubiti parnicu, sići sa stola, izljubivši prethodno klijenta, a Auditor će još pročitati oporuku i Mesopustu odsejći glavu ne zaboravivši napomenuti u oporuci:

«A jadi 1 se ki rad žitka
Poruka mu j ovdj čitka:
Neka bolji bude kletu
Pa neće bit na tapetu!»

SAŽETAK

Mesopust je jedan od najpoznatijih narodnih običaja u mnogim krajevima svijeta pa i u Novom Vinodolskom. U okviru mesopusnih događanja je i pokladno suđenje Mesopustu, kojom se prilikom čita “žitak”, svojevrсни životopis Mesopusta, u kojem se na ironizirajući način opisuju mjesni i državni događaji, nepodopštine i negativnosti, kritizira one koji su ih izazvali i sudi im se kroz lik Mesopusta. On se predstavlja kao lutka koja prezentira osobu koja je središtem te osude, na koju se prebacuje sva krivnja, kritika i gnjev naroda. Sve se to obavlja ustaljenim procedurama koje prati narodna muzika, kolo i pjesma, a samo čitanje žitka prate burna reagiranja okupljenih građana, ponajviše maškaranih. Autori tih sastavaka su vješti pisci, različitih profesija od obrtnika do akademski obrazovanih ljudi. Obično ih sudjeluje više, u to se ulaže mnogo truda pa su to često kvalitetne književne tvorevine koje zaslužuju biti objavljene kao autorski radovi. Svake godine se Mesopustu nadjeva neko ime koje obično identificira lik i osudu koja mu se pripisuje. Ponekad se u Mesopustu prepoznaju pojedine ličnosti ili je žitak režimu nepodoban pa nastaju sporovi, a nerijetko i cenzure. Ali sve to žitku daje osobitu draž i ljude uveseljava. Suđenje se obavlja na novljanskoj placi, što je završni čin pokladnih priredbi i vrhunac narodnog veselja.

⁵ Žitak se “čita”, ustvari naglašeno i pjevno recitira. Trajanje žitka je od 40 do 75 minuta, ovisno od duljine teksta (450 – 600 stihova).

Ključne riječi

Novi Vinodolski, pokladne svečanosti, mesopust, krštenje Mesopusta, imena Mesopusta, suđenje Mesopustu, žitak, autori žitka, Auditor, Odvjetnik, publika, Mater i Otac Mesopusta, oporuka, suđenje, presuda, izvršenje presude Mesopusta

LITERATURA

Ježić, Davorin, Mesopustarski običaji, Spomen-knjiga Narodne čitaonice
Novi Vinodolski 1845 – 1955., Rijeka, 1958.

Ježić, Davorin, Folklor Novog Vinodolskog, Riječka revija 8 – 9, Rijeka, 1964.

Bonifačić – Rožin, Nikola, "Žitak" ili pokladno suđenje, Rad XI. Kongresa Saveza folklorista Jugoslavije u Novom Vinodolskom 1964., Zagreb, 1966.

Sokolić, Josip, Stogodišnji tok novljanskih "Žitaka" – autori i izvođači, Spomen-knjiga Narodne čitaonice Novi Vinodolski, knjiga II, Rijeka, 1977.

Zoričić, Bojan, Popis mesopusnih "Žitaka"; Mesopust, uzročno i posljedično,
Novljanski žitak 1862 – 1996., Novi Vinodolski, 1997.

Bilješka o autoru

Bojan Zoričić, Novi Vinodolski